

Vergil, Horaz und Ovid in der ungarischen Literatur 1750–1850

Singularia Vindobonensia Band 9

Hgg. Réka Lengyel, Gábor Tüskés

Wien: Praesens Verlag, 2020, 320.

A szép kiállítású német és angol nyelvű kötet a 2016. október 6–8. között Miskolcon rendezett *Roman Poets in the Hungarian Literature of the 18th and 19th centuries – Virgil, Horaz, Ovid / Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban – Vergilius, Horatius, Ovidius* című konferencia válogatott előadásait tartalmazza, szám szerint tizenegyet, Lengyel Réka előszavával. Négy tanulmány foglalkozik a Horatius-recepcióval, egy a vergiliusival, kettő az ovidiusival, három az antik szerzők közül nem csupán eggyel, végül pedig egy a bordalokkal, melyeknek áttételesen természetesen Horatius-hoz is köziük van.

Wilhelm Kühlmann tanulmányának tárgya Johann Ladislaus Pyrker 1820-ban írt *Tunisiás* című eposza. Az egri érseki tisztet hosszú ideig betöltő Pyrker annak ellenére, hogy a 18. századi felfogás nyomán Homéroszt tette az első helyre, mégis sok vergiliusi elemet fogadott be művébe, s Tasso és Ariosto hatását sem lehet elhanyagolni. Már a mű beosztása is az *Aeneis* idézi: 12 énekből áll, s a recenzens megítélése szerint van még egy vonás, ami szintén a római eposzíróra utal. Pyrker ugyanis a témát, V. Károly észak-afrikai hadjáratát mint a könyörületes uralkodó embermentő cselekedetét mutatja be. Ez eszünkbe juttathatja a jámbor (pius) és könyörületes (clemens) Aeneas alakját is. Kühlmann épp a könyörületesség vonásának hangsúlyozása miatt nem tartja a művet koloniális propagandának. Ugyancsak vergiliusi vonás az eltérő korok kiemelkedő alakjainak V. Károlyval való párhuzamba állítása. Vergiliusnál a Saturnus–Aeneas–Augustus megfeleltetésre figyelhetünk fel, Pyrker Hannibált, Regulust,

Attilát, Mohamedet hozza fel, mely alakokat a Kelet és Nyugat konfliktusának kontextusába állítja. A háború célja humanisztikus-etikus, akárcsak Aeneas harcai. Pyrker nagyepikai eszközöket is kölcsönöz Homérosztól és Vergiliustól, természetesen a kontextus megváltoztatásával.

A *Tunisiás* szerkezete az *Aeneis* 2. felét idézi fel Kühlmann megfigyelése szerint, egyszerűsmind a 6. ének végét is, csakhogy Pyrkerrel a kozmosz helyére valós történeti események megidézése lép. Az eposzból éppen történeti jellege miatt az istenapparátus is hiányzik, helyébe a jó és a gonosz harca lép. A jog, szabadság, megszabadulás gondolata végigvonul az egész művön, melyet Kühlmann úgy értelmez, hogy e gondolat jegyében Pyrker a német-osztrák–Habsburg univerzális monarchia álmát rekonstruálja.

Buda Attila és Tüskés Anna Horatius, Vergilius és Ovidius műveit kereste arisztokrata gyűjteményekben, a Festicsek Helikon Könyvtárában és a fői Károlyi-kastély bibliotékájában. Igen alaposan és szisztematikusan járják körbe a kérdést, áttekintik a két könyvtár kialakításának történetét, leírják és értékelik a különböző korokból származó katalógusokat, regisztrálják az eltéréseket, hiányokat és gyarapodásokat, s pontos leírást adnak a három szerző e gyűjteményekben megtalálható kiadásairól. Írásukban a bibliotékárius és művelődéstörténeti szempont egyaránt érvényesül, a kiadások feltérképezése pedig pontos, precíz munka. Külön csemege közlésük egy 2 lapból álló összeállításról: német és magyar nyelven „Virgilius ismeretes verseinek a magyar koronázásra való alkalmaztatása”. Az

appendixben jól áttekinthető táblázatot adnak közre a három antik költő e könyvtárakban fellelhető kiadásairól.

Knapp Éva Palingenius *Zodiacus vitae*-je magyar fordításai kapcsán vizsgálja a három antik költő recepcióját. Jó áttekintést ad a szerzőről és hosszú évszázadokon át népszerű morálfilozófiai nagyeposzáról, melyet a kereszténység neoplatonikus átértelmezéseként interpretál. Az eposz 12 énekre való felosztását a 12 csillagjegy határozza meg, ezekről röviden ír a szerző, és hangsúlyozza az antik auktorok, elsősorban Vergilius, Horatius és Ovidius (rajtuk kívül még sok másnak is) alkotó módon való felhasználását Palingenius művében. A morálfilozófiai tartalom, az egyházkritika, a feldolgozott nagy tudásanyag mellett a művet elegáns nyelvezete is népszerűvé tette, s poétikai, retorikai tankönyvként is használták. A művelődéstörténeti jelentőség mellett éppen a nyelvi-stilisztikai minőség miatt érdekes a magyar fordítások vizsgálata. Knapp Éva megfigyeléseit akár egy átfogóbb fordításelméleti áttekintésbe is be lehetne vonni, mert jól jellemzi a két taglalt fordítás elvi és gyakorlati szempontjainak különbözőségét. A három antik költőtől való idézetek felismerése magyar fordításban az előbbiektől fényében (fordítási elvek különbözősége) nehéz feladat, de az eredeti szöveg alapos ismerete – amit a szerző elmondhat magáról – megoldhatóvá teszi. Jó szemmel értékeli az idézetek és a nehezen felismerhető allúziók fordítását, s összeveti őket a két fordító eltérő fordítási elveinek szempontjából. Azt is megvizsgálja, hogy a két fordító közt mekkora a különbség az antikvitáshoz való közelségben.

Rédey János Agyich István (1730–1790) Pécs városa törököktől való felszabadulásának százéves évfordulójára írt (1786) *Saeculum*ával foglalkozik tanulmányában, sok érdekes kérdést felvetve és megválaszolva, s további kutatásoknak is utat mutatva. A katonacsalád-

ból származó Agyich pályaválasztása (a papi hivatás mellett dönt) és két életrajzírója, a kortárs Horányi Elek és a később élt Brüstzle József Agyich személyiségéről szóló jellemzése, valamint a magának a műnek kettős arculta közt Rédey összefüggést lát. Agyichot szelíd, békés emberként írják le biográfusai, aki mívés költeményeket ír, tehát a marsi származással szemben Minerva hatása érvényesül nála, s a műben ugyanúgy ez a két elv érvényesül az antik mintára istenek harcaként ábrázolt küzdelemben, illetve a segítségükkel megvívott harcok leírásában. A minervai princípium meg tudja szelídíteni a marsi oldalt – a tanulmányíró szépen láttatja ezt a *Calamus*-fejezetben, a *calamus* kettős jelentéséből kiindulva –, a művészet és kultúra tehát pozitív hatóerő lehet. Ez a gondolat más megfogalmazásban megjelenik a tanulmány végén is: a kultúra meg tudja változtatni az események menetét. A *Saeculum* témája epikus – Agyich egyfelől egészen a mohácsi csatáig nyúl vissza a török elleni háborúk és a fő téma, a Pécsnél aratott győzelem kapcsán, másfelől antik költőktől átvett epikus eszközökkel él, formája ellenben elégikus, hiszen disztichonokban írt. A mérték mellett Rédey bizonyos elégiára jellemző, továbbá bukolikus vonásokra is rámutat, de ezek egybevetésének végső konklúziója az, hogy epikus alkotásról beszélhetünk. A műfajok keveredése korántsem szokatlan jelenség, Agyich két fő mintájánál, Vergiliusnál és Ovidiusnál is megfigyelhető: az *Aeneis*ben (lírai és drámaszerű részek), de legeklatánsabb példa talán a 6. ekloga lehetne (ami egyszerre filozófiai tanköltemény, mimus és bukolika, színezve epikus elemekkel), a *Metamorphoses*ben pedig szintén találkozunk más műfajra jellemző hangvétellel. A tanulmány gondolatgazdag: a valós élet, a biográfia és a mű összefüggései, műfaji kérdések, az antik tradícióhoz való viszony jó érveléssel és továbbgondolhatóan van kifejtve.

Balogh Piroska Horatius és a magyar művészetelméletek 18–19. századi kérdéskörét dolgozta fel írásában. Jó áttekintést ad a magyar művészetelméleti gondolkodás alakulásáról és azokról a hatásokról, melyeket a kortárs külföldi Horatius-recepció közvetít. Világosan felépített dolgozatában elkülöníti a közvetlen és a közvetítőkön keresztül érvényesülő Horatius-hatást. Először Baumgarten *Esztétikáján* mutatja be, milyen módon használta fel a német gondolkodó az *Ars poeticát*, s ez mennyiben határozta meg a magyar hozzáállást, mennyire nyúl vissza az első jelentős latin nyelvű mű, az *Aesthetica sive Doctrina Boni Gustus* szerzője, Szerdahely György Alajos közvetlenül a római költőhöz. A „fenséges” témájának kapcsán Burke és Szerdahely Horatiushoz való kapcsolódását veti egybe. Azzal is foglalkozik, mennyire meghatározó a „régiek” és „újak” vitája – ebben megítélése szerint Szerdahely kiegyensúlyozott álláspontot foglalt el.

Bentley Horatius-kommentárja (1711) és annak revíziója jelentős hatást gyakorolt a magyarországi esztétikai gondolkodásra is. A szerző Schedius alakját emeli ki, elméleti íróként és egyetemi oktatóként egyaránt. Horatius ars poeticájával természetesen mindenki szembesült, akárcsak Verseghy Ferenc vagy Greguss Mihály. A szerző mindöjüknél elemzi a Horatiushoz, illetve az őt közvetítőkhöz való kapcsolódásukat. Felméri a Horatius-idézetek számát is, s arra a megállapításra jut, hogy az idő előre haladtával az idézetek száma csökken, s a horatiusi ironia kérdése válik hangsúlyosabbá. Másképp fogalmazva: a magyarországi esztétikai gondolkodásban megindul egyfajta emancipáció, amire a záró szakaszban Balogh is utal a horatiusi hatás csökkenéséről szólva.

Doncsecz Etelka *A szkíta Horác* címmel Batsányi igen változatos életpályáját vázolja fel, benne Horatius sajátos szerepét, és természetesen választ keres a Batsányi jövődő felesé-

gétől, Gabriele Baumbergtől származó elnevezésre is. A latinus műveltségű költőnél érvényesülő antik hatást nem lehet pontosan felmérni Doncsecz szerint, mivel nem áll valamennyi kézirat rendelkezésünkre. Azt a meggyőző megoldást választja, hogy a Batsányinál olvasható mottók megoszlása alapján keresi a választ. E szerint Horatius áll az első helyen, a tőle származó idézetek egyenletesen oszlanak el Batsányi életművében. A tanulmányíró kimutatja, hogy Batsányi személyes élete szempontjából is van jelentősége a latin költőnek. Azon felül, hogy Batsányi a kiadásait is gyűjti, és rámutat eleven hatására (hazaszeretetre és az erények gyakorlására nevel, lelkesít), apológiaként olykor maga is horatiusi maszkot vesz magára – ezt a történeti, politikai események fényében mutatja ki a szerző. A baumbergi elnevezés okára részben rávilágít ez, konkrétan a Martinovics-összeesküvés vádjára válaszként megírt *Apológia* Batsányi tollából, ahol a megvádolt költő szól arról, hogy a költői mű szó szerinti olvasata nem mindig azonos a valódi jelentéssel, s itt horatiusi párhuzamok is megjelennek. Doncsecz az író további életútjában is meggyőzően mutatja ki a Horatiushoz való kapcsolódást, egyúttal irányt szab a további kutatásokhoz, a „szkíta Horác” elnevezés teljes feltárásához.

Laczházi Gyula három költő, Ányos Pál, Ludwig Hölty és Berzsenyi Dániel kapcsán vizsgálja a Horatius-recepció és a szentimentalizmus viszonyát. Míg a 19. századi Horatius-értelmezés a hazafiaságra, jó erkölcsre való nevelést emeli ki a római költőből, a 18–19. fordulója a derű, az ünnep, az életöröm és ellentettje, a melankólia és az elmúlás költőjeként tekint rá. Laczházi Ányos-olvasata szerint a derű, a barátság és a melankólia Horatius-színezte gondolatai jelennek meg a fiatalon elhunyt papköltőnél (Kölcsey vélekedésével szemben, aki szerint Ányosnál nem fedezhető fel idegen hatás). Höltynél a melan-

kolikus hang (ami összekapcsolja Ányossal) inkább a kordivatból ered, egyébként az életöröm, az idillikus lét megéneklője, Horatius mellett Anakreónból is táplálkozva.

Laczházi elemzésében Berzsényi költészetének központi témájaként írja le az elmúlás tudatát és a harmónia utáni vágyat. Különböző formákban ez az ellentétpár következetesen megjelenik verseiben, ellenben ő már túllép a szentimentalizmus megközelítésén, és a tanulmányíró szerint eljut a reális lehetőségek és a vágyképek közti konfrontáció ábrázolásáig, melyet történetfilozófiailag is értelmezhetővé tesz: a vágykép a harmónia, az elmúlt ifjúság, ez pedig egyszersmind az elmúlt világ-állapot is – szembe állítva a jelennel.

Vaderna Gábor fontos problémát vet fel egyfelől magának az utánzó költőnek a szemzőgéből, másfelől a visszapillantó értékelőéből. Berzsényi Kölcsey kritikájára reagálva valami olyasmit fogalmaz meg, ami részben megfelelője az antik *imitatio-aemulatio* elvének. Tehát amit művel, az nem szolgál utánzás, hanem újraalkotás; nem egyszerűen fordít, hanem más összefüggésbe helyez dolgokat. A tanulmány írója Kerényi Károly érvelésére is felhívja a figyelmet: Horatius és Berzsényi azonos emberi élethelyzetben abból eredő mitológiai formákat alkalmaznak. A hasonlóságok mellett meglévő különbségeket értő elemzésekkel mutatja ki Vaderna, s egy jól áttekinthető táblázatot is ad a Horatius ihlette helyekről. Szól arról is, hogy Berzsényi számára a különböző érzékelfajták nem összeegyeztethetők, ezzel Lessing *Laokoon*-ban kifejtett álláspontját követi. S ami a mából visszapillantó, fontos következtetése: a perpció összetettsége lehetetlenné teszi az antik világ maradéktalan utánzását.

Csörsz Rumen István a bordalok képeben könnyed témát választott, hogy annál komolyabb filológiai apparátust használva írjon a 18–19. századi magyarországi közköltészetben

előforduló latin eredetű magyar vagy kettős nyelvű (latin, magyar) bordalokról. Áttekinti azokat a hagyományozódási vonalakat, melyeken keresztül tetemes késéssel jutnak el a bordalok a magyar közegbe: írott formában csak a 18. században. A szerző utal a vágáns költészet kettős arculatára (az antik hagyomány és a Biblia népszerűsítése szemben a vallásos világkép fölött ironizáló vagy az azt elítélő ellenkultúrával), a *Carmina Burana* jelentőségére, Archipoétára (a 15. századi *Magyi-kódex*hez képest csak a 18. században jelenik meg magyarul), a haláltánc „mindenki egyenlő” gondolatának bordalban való megjelenésére, a latin nyelv magyarországi hivatalos használata okán a részbeni latin nyelvűsége, a diákság szerepére, majd áttekinti a honi gyűjteményeket s azokat a költőket, akiknek a fordításai szerepelnek ezekben. Utal arra, hogy Horatius és Anakreón is bekerül a magyar tradícióba részben közvetítés révén, részben közvetlenül, ahogyan Csokonainál is kimutatja ezt a tanulmányíró, s hangsúlyozza a rokokó költőnél felfedezhető hangvételváltást.

Czibula Katalin tanulmánya – fájdalom – csak posztumusz jelenhetett meg. *Naso virágok és zöldségek között* – ezzel a figyelmet megragadó címmel írt Ovidius hatásáról, illetve szerepéről a 18. századi protestáns drámairodalomban. Minthogy a protestáns iskoladrámák tanítási céllal íródtak bibliai és antik témákról, a 18. század második felére nyelvük latinról magyarra váltott. A szerző kiemelten érdekesnek tartja az amúgy sem nagyszámú történeti tárgyú iskoladrámák egyikét, a *Nasónak számkivételése* címűt. Ez ugyanis új adalékkal egészíti ki a magyar Ovidius-legendát: a római költő nem csupán járt Magyarországon, hanem itt is halt meg Itália felé tartva. Az iskolai előadók és a közönség miatt a darab különbséget tesz Ovidius szerelmi költészete és magánélete közt, utóbbit példaszerűen ábrázolva (ami egyébként meg is felel történeti tudásunknak). A szerző a drámát

az azt tartalmazó három gyűjtemény kontextusában is megvizsgálja, két témakört kiemelve: a gyászt és a honszeretet gondolatát. Ír Ovidius kitüntetett helyéről a korabeli műveltségben, s a két témáról, mely Ovidius életében meghatározó jelentőségű volt: a szerelem és a száműzetés. Utóbbival kapcsolatban az iskoladráma intő üzenetének megfogalmazásával zárja tanulmányát a szerző: a politikai hatalommal való szembezállás vagy konfliktus csak tragikusan végződhet a művész számára.

Lengyel Réka *Ovidius est magister vitae (et litterarum)* című tanulmánya zárja a kötetet. Röviden szól a középkoron át a legújabb korig átívelő Ovidius-recepcióról s annak szükségességéről, hogy a modern kor Ovidiushoz való viszonyának feldolgozása magyar részről is megtörténjen. A római költő a középkortól kezdve hasonló szerepet töltött be, mint Homérosz a hellenisztikus időtől fogva végig az ókoron át: mindennemű bölcsesség forrásának tartották. Lengyel áttekinti, hogy a 18–19. században mely művek, illetve műrészletek azok, amelyekről úgy tartották, hogy a tanuló ifjúság is haszonnal forgathatja őket nyelvi, retorikai, poétikai tanulmányai során. De az iskolai oktatáson túl is, ahogyan a szerző konkrét példákon bemutatja, vonatkozási pontokat fedezhetett fel a filológus, a történész, a filozó-

fus, a botanikus vagy a lélektanász is Ovidius műveiben. Kitér Naso szerelmi tematikájú műveinek recepciójára is (kiadások, fordítások beszerzése, illetve készítése), s külön Pálóczi Horváth Ádám Ovidius-értelmezésére-értékelésére: számára a Biblia mellett a *Metamorphoses* a legfontosabb mű a világ keletkezésének magyarázatával kapcsolatban. Horváth mintegy lezármazási sort vázol fel a mitikus költőtől, Orpheustól Ovidiuson át a jó barát Ányosig (és önmagáig) – Ovidius az ő számára a költők költője. Ahogyan a továbbiakban a 18. század végi és 19. századi Ovidius-értékelésekből látjuk, a verselési (és fordítási) kultúra fejlesztésében is nagy jelentőséget tulajdonítottak a római költőnek. De az – ahogyan összefoglaló értékelésében írja a szerző –, hogy a legkülönbözőbb tudományok művelői tudtak meríteni Ovidiusból, és az élni és szeretni művészetében is okulásul szolgált, hozzájárult az erudíció szintjének növeléséhez és természetesen a költő népszerűségéhez.

A kötet révén – és a tanulmányok minőségének köszönhetően – több oldalú megközelítésben árnyalt képet kapunk a három kiemelkedő római költő magyarországi recepciójáról. A szerkesztők munkáját dicséri a kötet makulátlan volta, s nem utolsósorban a kitűnően válogatott képanyag.

Tar Ibolya